

شناسه: نامدارترین شاعره معاصر ایران و صاحب سبک در مناظره‌های تمثیلی با مضامین اخلاقی و اجتماعی.

«رخشنده اعتصامی» متخلص به پروین در ۲۵ اسفند ۱۲۸۵ش در تبریز، در خانواده‌ای فرهنگ دوست و اهل ادب، چشم به جهان گشود.^۱ پدرش، یوسف اعتصامی (اعتصام‌الملک)، نویسنده، مترجم و از چهره‌های فرهنگی اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی بود^۲ و نقش مهمی در پرورش ذوق ادبی و شکل‌گیری شخصیت علمی و فرهنگی او داشت. منزل وی محل اجتماع و نشست‌های ادبی بسیاری از نویسندگان، شاعران و اندیشمندان آن روزگار بود.^۳ مادرش، اختر اعتصامی، دختر میرزا عبدالحسین مقدم‌العداله، شاعر متخلص به «شوری»، بود.^۴ پروین در چنین محیطی که سرشار از دانش، فرهنگ و ادب بود، رشد یافت و از همان کودکی با ادبیات فارسی و محافل فرهنگی آشنا شد.

او در کودکی همراه خانواده به تهران رفت و در آنجا پرورش یافت. مقدمات ادبیات فارسی و عربی را نزد پدر آموخت و سپس تحصیلات رسمی خود را در مدرسه عالی دختران آمریکایی، از مؤسسات آموزشی نوین آن دوره، ادامه داد. در سال ۱۳۰۳ شمسی، در هجده سالگی از این مدرسه فارغ‌التحصیل شد. پس از آن، دو سال به تدریس زبان‌های فارسی و انگلیسی در همان مدرسه مشغول بود.^۵ در سال ۱۳۰۴ش از سوی دربار برای آموزش ملکه و فرزندان رضاشاه دعوت شد، اما این پیشنهاد را نپذیرفت.^۶

زندگی مشترک او با فضل‌الله همایون‌فال در سال ۱۳۱۳ش، به دلیل عدم توافق اخلاقی، پس از چند ماه به جدایی انجامید.^۷ این تجربه تلخ و متعاقب آن درگذشت پدرش در سال ۱۳۱۶ش، بر گوشه‌گیری وی

۱. اعتصامی، تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ص ۶؛ عبدلی آشتیانی، اسناد بانو پروین اعتصامی، ص ۶۵۰.

۲. اکبری، حکیم بانوی شعر فارسی، ص ۴۲۲؛ میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۳۵.

۳. اعتصامی، تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ص ۶؛ داوران، شعرغیرشخصی، ص ۲۹۲.

۴. دیهیم، مجموعه گلها، ج ۱، ص ۱۳.

۵. اعتصامی، تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ص ۶؛ میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۷۱.

۶. اعتصامی، تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ص ۷؛ ندیمی، پروین اعتصامی شاعری شیرین سخن و مبارزی خاموش، ص ۱۶.

۷. اعتصامی، دیوان پروین اعتصامی، ص ۴۶۳.

افزود.^۱ انتشار دیوان اشعارش در سال ۱۳۱۴ش موجب شناخته شدن گسترده تر وی در محافل ادبی شد. او در سال ۱۳۱۵ش برای مدتی کوتاه به عنوان کتابدار در دانشسرای عالی تهران فعالیت کرد.^۲ که کمتر از یک سال دوام یافت.^۳

سرانجام در ۱۵ فروردین ۱۳۲۰ش در ۳۵ سالگی، بر اثر بیماری درگذشت و پیکرش در حرم حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها در قم، در کنار مزار پدرش، به خاک سپرده شد.^۴

آثار

تنها اثر مستقل منتشرشده از پروین اعتصامی، دیوان اشعار اوست که نخستین بار در سال ۱۳۱۴ش با مقدمه ملک الشعرا بهار منتشر شد و به دلیل بهره گیری از سبک «مناظره» و مضامین اخلاقی و اجتماعی، با استقبال گسترده اهل ادب روبرو گردید.^۵ این دیوان حاصل بیش از دو دهه شاعری او، شامل حدود ۵۶۰۰ بیت در قالب هایی چون قطعه، قصیده، مثنوی و غزل است.^۶ مضامین اخلاقی، اجتماعی و تعلیمی از درون مایه های اصلی آن به شمار می روند. بخش قابل توجهی از اشعار او پیش از انتشار دیوان در مجله «بهار» به مدیریت پدرش منتشر شده بود.^۷ انتشار دیوان این با استقبال جامعه ادبی روبه رو شد. سعید نفیسی در روزنامه «ایران» به معرفی آن پرداخت و وزارت معارف نیز مدال علمی را به پروین اعطا کرد.^۸

شخصیت ادبی و سبک شناسی

شعر پروین اعتصامی، تداوم درخشان سنت کلاسیک فارسی با هویتی مستقل و متمایز است. او با درک آمیزه ای از سبک خراسانی و عراقی،^۹ به دور از پیچیدگی های زبانی و واژگان مهجور، مفاهیم عمیق اخلاقی

۱. داوران، شعر غیر شخصی، ص ۲۹۴-۲۹۵.

۲. میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۴۷-۱۵۹؛ عبدلی آشتیانی، اسناد بانو پروین اعتصامی، ص ۶۵۰.

۳. میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۵۶-۱۵۹؛ عبدلی آشتیانی، اسناد بانو پروین اعتصامی، ص ۶۴۹.

۴. اعتصامی، تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ص ۷-۸؛ میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۶۲.

۵. میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۶.

۶. مؤید، جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی، ص ۲۱۶.

۷. دهخدا، لغت نامه، ج ۴ ص ۴۸۵۸.

۸. میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۶.

۹. آراین پور، از صبا تا نیما، ج ۳، ص ۵۴۴؛ بهار، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱.

و اجتماعی را با بیانی استوار، فصیح و در عین حال روشن عرضه کرده است.^۱ با پرهیز از تغزل و بیان مستقیم تجربه‌های شخصی، عمدتاً در قالب‌های قصیده، قطعه و مثنوی، رسالت شعر را در آموزش و اصلاح اجتماعی می‌جوید. یکی از برجسته‌ترین ابزارهای هنری او در این مسیر، بهره‌گیری از ساختار «مناظره» و گفت‌وگوی تمثیلی میان اشیاء، حیوانات و انسان‌هاست؛ شیوه‌ای که با استفاده از شخصیت‌بخشی و تصویرسازی ذهنی، شعر او را به روایتی آموزشی و در عین حال قابل‌درک برای طیف وسیعی از مخاطبان بدل کرده است.^۲

شخصیت ادبی این بانوی شاعر، حاصل پیوند عمیق با میراث کهن فارسی و آشنایی با جریان‌های ادبی نوین است. او از طریق محفل ادبی پدرش، یوسف اعتصامی، و تعامل با بزرگانی چون محمدتقی بهار، نصرالله تقوی و دهخدا، به تتبع و استقبال از آثار شاعران بزرگ سده‌های پنجم تا هشتم هجری پرداخت. تداوم این سنت در آثار او به‌وضوح مشهود است؛ چنان‌که قصایدش یادآور شیوه‌ی ناصرخسرو و سنایی، قطعاتش متأثر از انوری و مثنویاتش تداعی‌گرسبک نظامی، مولوی و سعدی است.^۳ در کنار این میراث، پروین با رویکردی نوگرا به ادبیات غرب نیز نظر داشت و قطعه‌هایی را با تأثیرپذیری از شاعران و حکایت‌پردازانی چون هُراشیو اسمیت، ازوپ، لافونتن و آرتور بریزبان به فارسی بازآفرید.^۴

مضمون‌های شعر پروین حول محور عدالت‌خواهی، نقد ستم، ارزش خرد و همدردی با محرومان شکل می‌گیرد. او با همدلی آشکار با ستم‌دیدگان، به نقد فقر و تکبر می‌پردازد و در برابر، فضیلت‌های اخلاقی همچون پارسایی، تواضع و مسئولیت‌پذیری را می‌ستاید.^۵ در حوزه مسائل زنان، با نگاهی اصلاح‌گرایانه، از انزوا و ناآگاهی تاریخی زنان انتقاد می‌کند و بر ضرورت خودآگاهی، علم‌آموزی و تربیت اخلاقی آنان تأکید دارد. در عین حال، ارزش زن را در خرد، پاکی و نقش محوری او در خانواده می‌بیند و مادری و خانه‌داری را به‌عنوان مسئولیتی مهم گرامی می‌دارد.^۶

جایگاه ادبی پروین همواره موضوع بحث و پژوهش بوده است. اگرچه در اقلیتی از منتقدان، تردیدهایی در باب اصالت آثار او مطرح شده یا سبک وی را بیش از «شعر»، «نظم» تعلیمی دانسته‌اند، اما اکثریت قاطع

۱. اعتصامی، دیوان پروین اعتصامی، قصاید ۱، ۵، ۶، ۱۰، ۱۱.

۲. بهار، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰ - ۲۱۱.

۳. زرین‌کوب، با کاروان حله، ص ۳۶۵-۳۶۶.

۴. زرین‌کوب، با کاروان حله، ص ۳۶۷ - ۳۶۸.

۵. فخراسلام، بن مایه‌های قصاید پروین اعتصامی، ص ۸۰ - ۹۱.

۶. اعتصامی، دیوان پروین اعتصامی، ص ۶۲-۶۳ و ۱۶۶.

ادیبان و پژوهشگران، او را از شاعران برجسته زبان فارسی برشمرده‌اند. چهره‌هایی نظیر ملک‌الشعرا بهار، محمد قزوینی، احسان یارشاطر، محمدعلی اسلامی ندوشن و نادر نادرپور، استحکام زبانی، غنای فکری و اصالت مضامین، او را ستوده‌اند.^۱ محمد قزوینی از او با عنوان «ملکه‌النساء الشواعر» یاد کرده و اشعارش را با بهترین قصاید استادان ادب فارسی برابر دانسته است.^۲ محمدحسین شهریار، نیز در سروده‌های خود از او تجلیل کرده است.^۳ همچنین پژوهشگرانی مانند احمد کریمی حکاک، در مطالعات خود به بررسی پیوندهای فکری و ادبی میان اشعار پروین و مطالب منتشرشده در مجله «بهار» پرداخته‌اند.^۴

پروین اعتصامی با تکیه بر این پشتوانه‌ی ادبی و اندیشه‌ی انسانی، به یکی از برجسته‌ترین چهره‌های شعر معاصر بدل شده است. نفوذ کلام او فراتر از محافل تخصصی به حافظه‌ی فرهنگی ایرانیان راه یافته است؛ چنان‌که نام او، مدارس و مراکز فرهنگی را مزین کرده و بسیاری از سروده‌هایش در شمار ضرب‌المثل‌های عامه درآمد است.^۵ این استمرار توجه عمومی، گواهی بر این حقیقت است که شعر پروین توانسته است با گذر از زمان، به‌عنوان صدای آگاهی و کرامت انسانی، جایگاهی پایدار در فرهنگ عمومی جامعه داشته باشد.^۶

منابع

از صبا تا نیما: از نیما تا روزگار ما، یحیی آرین پور، تهران: زوار، ۱۳۷۴ش.
اسناد بانو پروین اعتصامی از سال‌های ۱۳۱۵-۱۳۲۰ خورشیدی، اسدالله عبدلی آشتیانی، پیام بهارستان، سال پنجم، شماره ۱۷، پاییز ۱۳۹۱ش.
اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، علی میرانصاری، تهران، سازمان اسناد ملی ایران (پژوهشکده اسناد)، دفتر اول، ۱۳۷۶ش.
با کاروان حله، عبدالحسین زرین‌کوب، تهران: جاویدان، ۱۳۷۴ش.

۱. رک. دادبه، میرانصاری، مدخل پروین اعتصامی.

۲. قزوینی، مقالات علامه قزوینی، ج ۴، ص ۹۹۹.

۳. اکبری، حکیم بانوی شعر فارسی، ص ۳۱۶ - ۳۲۵.

۴. رجوع کنید به: کریمی حکاک، پروین اعتصامی، شاعری نوآور...، ص ۲۶۴-۲۸۴.

۵. به‌نیا، پژوهشی در نامهای ایرانیان معاصر، ص ۳۳.

۶. مطهری، قیام و انقلاب مهدی ع از دیدگاه فلسفه تاریخ، ص ۷۷ - ۷۸.

بن مایه های قصاید پروین اعتصامی، بتول فخراسلام، مجله: ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد مشهد) «پاییز و زمستان ۱۳۸۵ - شماره ۱۱ و ۱۲ (۱۲ صفحه - از ۸۰ تا ۹۱)

بهار و ادب فارسی، محمدتقی بهار، (م ۱۳۳۳)، تهران: چاپ محمد گلبن، ۱۳۵۱ ش.

پروین اعتصامی شاعری شیرین سخن و مبارزی خاموش، سوزان ندیمی، ترجمه: عطاءالله ندیمی، مجله صبح بهار، شماره ۶، ۱۳۶۹ ش.

پروین اعتصامی شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا، احمد کریمی حکاک، ایران شناسی تابستان، شماره ۲، ۱۳۶۸، (۲۱ صفحه - از ۲۶۴ تا ۲۸۴)

پژوهشی در نامهای ایرانیان معاصر، عبدالکریم بهنیا، اهواز: شهیدفرهاد رضا، ۱۳۶۳ ش.

تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی، ابوالفتح اعتصامی، (م ۱۳۷۶)، تهران: محمد علی فردین، ۱۳۵۳ ش.
جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی، حشمت مؤید، ایران شناسی تابستان، شماره ۲، ۱۳۶۸، (۲۸ صفحه - از ۲۱۲ تا ۲۳۹).

حکیم بانوی شعر فارسی، رحیم چاوش اکبری، (م ۱۳۱۵)، تهران: انتشارات میلادی، ۱۳۷۸ ش.
دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات، پروین اعتصامی، (۱۳۲۰)، تهران: صدای معاصر، ۱۳۳۳ ش.
شعر غیرشخصی، پروین اعتصامی، فرشته داوران، تهران: مجله ایران شناسی، سال ۱، شماره ۲، تابستان ۱۳۶۸ ش.

قیام و انقلاب مهدی ع از دیدگاه فلسفه تاریخ، مرتضی مطهری، تهران: صدرا، ۱۳۶۷ ش.
لغت نامه، علی اکبر دهخدا، (م ۱۳۳۴)، زیر نظر محمد معین، تهران: روزنه، ۱۳۷۳ ش.
مجموعه گلها یا تذکره بانوان شاعره ایران از پروین اعتصامی تا امروز، دیهیم، محمد، تبریز: آذربادگان، ۱۳۷۲ ش.

مدخل پروین اعتصامی، اصغر دادبه و علی، میرانصاری زیر نظر سیدکاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ ش.

مقالات علامه قزوینی، محمد قزوینی، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران: اساطیر، ۱۳۶۲-۱۳۶۶ ش.